

Редько Сергій Іванович,

доцент кафедри управління навчальним
закладом, менеджменту та економіки
освіти Інституту лідерства та соціальних
наук Київського університету імені
Бориса Грінченка, кандидат
психологічних наук

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

Стаття присвячена аналізу психологічних детермінант розвитку соціального інтелекту у студентів — майбутніх керівників закладів освіти. Розглядається вплив соціально-психологічного чинників на соціальний інтелект.

Ключові слова: соціальний інтелект, чинники, детермінанти, активне соціально-психологічне навчання.

Постановка проблеми. Аналіз наукових робіт, присвячених процесу професійної підготовки керівників закладів освіти свідчить про наявність чітко сформульованих управлінських завдань, до розв'язання яких повинні бути готові майбутні фахівці — керівники освітніх закладів. На думку вітчизняних дослідників (Л. Карамушка, В. Панок, Н. Пов'якель, О. Саннікова, Н. Чепелева та ін.), ці фахівці повинні уміти розуміти психологічний зміст зовнішніх проявів особистості, прогнозувати можливі способи поведінки людини у певній життєвій ситуації, проектувати найбільш ефективні способи спілкування з людьми відповідно до ситуації, яка склалася, практично застосовувати найдоцільніші способи соціальної взаємодії, реалізувати власний особистісний та професійний потенціал.

Однією з умов ефективного вирішення зазначених завдань є сформованість у майбутніх управлінців таких особистісних підструктур: 1) мотиваційно-цільової; 2) когнітивної; 3) операційно-технологічної; 4) комунікативно-рольової; 5) регулятивної. Першочергове значення, на думку науковців, серед зазначених підструктур належить мотиваційній та комунікативній підструктурі [11].

Мотиваційна підструктура передбачає наявність позитивного налаштування на професійну взаємодію. Базовою особистісною якістю на цьому рівні виступає діалогізм (інтегративна характеристика, яка включає вміння встановлювати ефективні контакти з іншими, здатність вести професійно орієнтований діалог).

Комунікативна підструктура включає розвинену комунікативну компетентність фахівця і містить соціально-когнітивні та комунікативні вміння, які дозволяють налагодити міжособистісну взаємодію на засадах діалогізму. Базовими якостями цієї підструктури виступають професійна ідентифікація та соціальний інтелект.

Соціальний інтелект — здатність людини вбачати і уловлювати складні відношення і залежності в соціальній сфері, вміння вирішувати проблеми міжособистісних стосунків, знаходити раціональний вихід з різних соціальних ситуацій [10]. Можна припустити, що діалогізм та соціальний інтелект — явища, тісно пов'язані між собою в аспектах умов їх розвитку. На даному етапі наукових досліджень чинники розвитку соціального інтелекту фахівців у галузі управління є недостатньо вивченими, що суттєво впливає на ефективність підготовки фахівців у галузі управління, оскільки ускладнює врахування детермінант під час використання активних форм соціально-психологічного навчання у процесі професійної підготовки.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу психологічних детермінант розвитку соціального інтелекту у студентів — майбутніх керівників освітніх установ. Актуальність проблеми визначається необхідністю

подальшої розробки теоретичних аспектів феномену соціального інтелекту взагалі та детермінант, що впливають на його розвиток, зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на те що соціальний інтелект зумовлений специфікою життя і діяльності людини, провідними зовнішньопсихологічними факторами його розвитку є такі: вік, стать, стаж, рівень освіти, статус в академічній групі або у трудовому колективі.

Категорія віку зустрічається у сучасних дослідженнях досить часто, проте у зв'язку із поняттям соціального інтелекту аналізується недостатньо. Цікаві результати були отримані у дослідженнях Л. Анциферової та О. Беляєвої. Автори, вивчаючи особливості зв'язку віку, соціального інтелекту та індивідуально-психологічних особливостей керівників дійшли висновку про те, що молодші за віком та рангом керівники мають вищий соціальний інтелект, порівняно із старшими, оскільки краще розуміють наслідки поведінки, можуть ефективно інтерпретувати ознаки невербальних та вербальних проявів [2]. Зважаючи на результати досліджень, можна зробити висновок про те, що віковий фактор не є визначальним у розвитку соціального інтелекту, хоч і певним чином впливає на нього.

Наступною важливою детермінантою формування соціального інтелекту є стать. Дослідження індивідуально-психологічних характеристик керівників виявили відмінності соціального інтелекту залежно від статевої приналежності. Так, жінки, за дослідженням О. Беляєвої, мають вищі показники рівня соціального інтелекту, а чоловіки краще орієнтуються у наслідках власної поведінки, невербальних сигналах та змісті міжособистісних стосунків [2].

Порівняння керівників з різним рівнем соціального інтелекту показало, що керівники з низьким соціальним інтелектом мають найбільший стаж роботи, а керівники з середнім рівнем — найменший. Можна припустити, що стаж як тривалість виконання людиною певної професійної діяльності самостійно не чинить вирішального впливу на розвиток соціального інтелекту.

Серед соціально-психологічних чинників провідними у розвитку соціального інтелекту є родинне оточення, студентська група та місце роботи. На сьогодні досить мало є робіт, присвячених вивченню цілеспрямованого впливу цих соціально-психологічних чинників на процес формування соціального інтелекту людини (О. Власова, В. Куніцина, О. Лобанов).

Процес формування соціального інтелекту розгортається у конкретних умовах життєдіяльності людини. Одним з інститутів, що сприяють засвоєнню суспільного досвіду, є сім'я. Дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених довели, що вже у ранньому дитячому віці діти, які виховуються у різних родинних умовах, відрізняються за кількісними і якісними характеристиками соціальної активності, яка виявляється у ставленні до оточуючих, до себе та до предметного світу [4].

Переважає більшість сучасних дослідників (О. Власова, В. Комаров, Т. Кудрявцева) вважають освіту основним джерелом розвитку соціального інтелекту. Умовою формування соціального інтелекту є система освіти як джерело знань про багатовимірний оточуючий світ, його матеріальну, соціальну, моральну та політичну сфери.

Поняття освіти у педагогічній психології зводиться до таких визначень: по-перше, освіта як соціальний процес передачі досвіду від покоління до покоління; по-друге, освіта як індивідуальний процес засвоєння й оволодіння загальнолюдським досвідом.

Отже, професійна освіта виступає одним із чинників розвитку соціального інтелекту майбутнього управлінця, оскільки завдяки їй фахівець готується до конкретної управлінської діяльності, входження у педагогічний колектив, у систему професійних та виробничих взаємин. Освіта є передумовою успішної професійної адаптації та визначає динаміку професійного самовизначення.

Успішність оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками та їх реалізація у професійній управлінській діяльності залежать від психологічних відмінностей майбутнього керівника освітнього закладу.

Узагальнення одержаних у наших дослідженнях даних дало змогу визначити основні психологічні якості, необхідні для успішного виконання управлінських функцій. До них належать: аналітико-синтетична здатність мислення; імажинативні здібності, антиципація; альтруїзм, емпатія, рефлексія; критичність; гнучкість і глибина мислення; інтернальність, витримка тощо. Наявність цих якостей є передумовою формування соціального інтелекту, а у поєднанні зі схильністю особистості до управлінської діяльності становить фундамент успішного виконання нею управлінських функцій.

Вагомим чинником формування і розвитку соціального потенціалу студента — майбутнього управлінця є фактор групового позиціонування. Проблема взаємозв'язку рівня соціального інтелекту зі статусною характеристикою особистості останнім часом розглядається у роботах О. Власової та О. Беляєвої. Зокрема, учені описують динаміку становлення формального і неформального статусу та його зв'язку із соціальним інтелектом.

Так, О. Беляєва, вивчаючи наявність взаємозв'язку між рівнем соціального інтелекту та формально-статусними відмінностями у керівників, дійшла висновку, що керівники нижчої ланки мають більш розвинуті здібності розуміти людей та взаємодіяти з ними, ніж керівники середньої та вищої ланок. Автор пов'язує це зі специфікою діяльності керівників нижчої ланки: вони повинні взаємодіяти як з керівниками, так і з виконавцями, що висуває більш високі вимоги до їх рольової поведінки, уміння враховувати психологічні особливості та очікування різних первинних груп, а також їх керівництва [2].

Ми передбачаємо, що поряд із зовнішніми факторами, які впливають на формування і розвиток соціального інтелекту, істотний вплив на ці процеси чинять внутрішньопсихологічні, провідне місце серед яких належить індивідуально-психологічним особливостям: мотиваційному, когнітивному прояву та спрямованості особистості.

Зупинимось більш детально на впливі соціальної мотивації на процес формування і розвитку соціального інтелекту майбутнього управлінця. На нашу

думку, для успішного здійснення цього процесу в умовах навчальної діяльності необхідно вміло поєднувати пізнавальні і соціальні мотиви, які пов'язані між собою і впливають один на одного. Ми поділяємо думку науковців, які вказують на те, що найбільш значимими є мотиви, безпосередньо пов'язані з процесом пізнання, що високорезультативною є така мотиваційна структура студента, де пізнавальні мотиви домінують. Однак, ми вважаємо, що часто соціальні мотиви недооцінюються, а це суттєво звужує коло механізмів, які впливають на підвищення навчально-пізнавальної активності особистості та розвиток її соціального інтелекту.

Результати емпіричних досліджень дають змогу припустити, що у більшості студентів пізнавальна мотивація виражена недостатньо. Для того щоб перевести пізнавальний інтерес, потребу у пізнанні у площину навчальної діяльності, ми пропонуємо по-іншому подивитись на групу мотивів, позначену як мотиви соціальні. Ми переконані, що створення певної ситуації та умов дасть можливість у навчальному процесі, а не поза ним, реалізувати соціальні мотиви (досягнення, афіліації, схвалення, спілкування), тим самим розкріпачити особистість, скоригувати особистісні особливості, індивідуально-психологічні відмінності, розвинути управлінські здібності та професійно важливі якості, необхідні для успішного здійснення управлінської діяльності, забезпечити розвиток соціального інтелекту.

З рівнем соціального інтелекту пов'язана мотивація соціального успіху. У дослідженні М. Кубишкіної виявлена роль соціального інтелекту у діяльності, спрямованій на досягнення високих результатів у соціально значущій професійній сфері [5]. Автор встановила, що основними характеристиками людей з вираженим мотивом соціального успіху є більша активність та впевненість у собі, а також високий рівень соціального інтелекту.

У дослідженнях вітчизняних психологів тема взаємозв'язку соціального інтелекту та особистісних властивостей розроблена мало, наявні дослідження мають суперечливий характер. У ході комплексного дослідження, проведеного

В. Куніциною, орієнтованого на виявлення змісту і структури соціального інтелекту, було виокремлено низку особистісних характеристик, пов'язаних з ним. Зокрема, встановлено, що чим вищий рівень соціального інтелекту, тим більше розвинені саморегуляція, самовпевненість, здатність впливати на оточуючих. Більш високому рівню соціального інтелекту відповідає і вищий рівень креативності, моральних настанов та самоповаги. Найвищий рівень соціального інтелекту характеризується задоволенням від спілкування та стосунків з колегами, розвинутих почуттях гідності, самоповаги, гнучкістю поведінки, високим рівнем саморегуляції та адаптивності [5].

Розвиток цих якостей у процесі професійної підготовки може забезпечити інтерактивне навчання. Концептуальна основа технології інтерактивного навчання майбутніх фахівців полягає у конструюванні двостороннього інтегративного навчального процесу: «навчання через інформацію» — «навчання через діяльність».

На основі науково-теоретичного аналізу робіт Н. В. Борисової, Д. В. Чернілевського [1] ми дійшли висновку, що інтерактивне навчання майбутніх управлінців педагогічної сфери — це організація такого навчального процесу, в якому суттєво змінюється роль викладача (замість звичайної ролі викладача-інформатора ми актуалізуємо роль викладача-менеджера та посередника) та роль студента, для якого здобуття інформації є не самоціллю, а засобом оволодіння практичними діями та операціями професійної управлінської діяльності в умовах соціально-педагогічних реалій, що забезпечує розвиток його соціального інтелекту.

Отже, студенти зорієнтовані на активну участь у навчальному процесі, тобто щось постійно здійснюють — говорять, керують, моделюють, пишуть, виконують ролі у ділових та рольових іграх тощо. У даному випадку вони виступають не лише як слухачі та спостерігачі, але й як активні учасники подій, самостійно створюючи те чи інше явище. У контекст практичних занять ми запровадили також завдання, які сприяють розвитку креативного мислення,

творчого потенціалу, емоційно-вольової сфери майбутнього керівника, тобто тих компонентів, які забезпечують розвиток соціального інтелекту майбутнього управлінця.

Навчання, що перетворюється на творчість, особливо сприятливо впливає на емоційну сферу студента, загострює його пам'ять і увагу, створює позитивну мотивацію для самовдосконалення та саморозвитку, викликає почуття радості та задоволення, сприяє підвищенню інтересу до пізнавальної діяльності, формує соціальний інтелект.

Методом, який забезпечує соціальну мотивацію до навчання та розвиток соціального інтелекту, є спеціалізований психологічний тренінг. Застосування такого психотренінгу мобілізує внутрішній потенціал особистості та розширює сферу її можливостей, дає змогу досягти реальних результатів у розвитку управлінських якостей на відміну від традиційних форм навчання, які лише розширюють обсяг знань, проте не приводять до зміни Я-концепції особистості та її поведінки.

Висновки. Отже, соціальний інтелект — це сфера суб'єкт-суб'єктного пізнання, заснованого на специфіці розумових процесів та соціального досвіду, здатність розуміти себе та інших, прогнозувати хід міжособистісних подій, сфера можливостей пізнання індивідом інших людей. Розвиток соціального інтелекту майбутніх керівників освітніх закладів можна забезпечити методами активного соціально-психологічного навчання в умовах інноваційного підходу до організації навчальної діяльності у вищому навчальному закладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. А. Формування пізнавальної активності студентів в умовах блокової організації навчання: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Т. А. Алексєєнко. — К., 1995. — 206 с.

2. *Беляева Е. В.* Социальный интеллект и психологические качества личности руководителя: автореф. дис. ...канд. психол. наук: 19.00.05 / Е. В. Беляева. — Самара, 2005. — 28 с.
3. *Булка Н. І.* Ресурси соціального інтелекту: адаптивність, комунікативність, креативність / Н. І. Булка // Практична психологія і соціальна робота. — 2004. — № 6. — С. 43—53.
4. *Власова О. І.* Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія / О. І. Власова. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. — 308 с.
5. *Куницына В. Н.* Межличностные отношения / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. — СПб.: Питер, 2003. — 544 с.
6. *Лобанов А. П.* Соотношение социального и психометрического интеллекта / А. П. Лобанов, А. В. Свиридова // Социальный интеллект: проблемы исследования и диагностики: учебно-методическое пособие / Под ред. А. П. Лобанова. — Мн.: БГПУ, 2003. — С. 18—23.
7. *Ляховець Л. О.* Чинники розвитку соціального інтелекту у студентів-психологів / Л. О. Ляховець // Актуальні проблеми психології. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. — К. — Ніжин, 2008. — Т. 10. — Вип. 6. — Ч. 2. — С. 31—35.
8. *Маркова А. К.* Формирование мотивации учения: Книга для учителя / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. — М.: Просвещение, 1999. — 192 с.
9. *Сасько О. О.* Застосування діагностики соціального інтелекту для дослідження соціально-психологічних особливостей юнацтва / О. О. Сасько // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. — 2005. — Вип. 31. — Серія «Психологічні науки». — Т. 3. — С. 42—46.
10. Соціально-психологічний словник / Авт.-укладачі: В. М. Галицький, О. В. Мельник, В. В. Синявський. — К., 2004. — 250 с.

11. Чепелєва Н. В., Пов'якель Н. І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога // Психологія: збірник наукових праць / За ред. С. Д. Максименка. — 1998. — Вип. III. — С. 35—41.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОПИС

13.00.04 — Теорія і методика професійної освіти

Редько С. І.

Розвиток соціального інтелекту у майбутніх керівників освітніх закладів

Кількість бібліографічних посилань — 11.

Редько С. И.

Развитие социального интеллекта у будущих руководителей образовательных учреждений

Статья посвящена анализу психологических детерминант развития социального интеллекта у студентов — будущих руководителей образовательных учреждений. Рассматривается влияние социально-психологических факторов на социальный интеллект.

Ключевые слова: социальный интеллект, факторы, детерминанты, активное социально-психологическое обучение.

Redko S. I.

The development of social intelligence in the future leaders of educational institutions

The article is devoted to the analysis of psychological determinants of development of the social intellect for the students-future leaders of establishments of education. Influence of the socially-psychological factors on a social intellect is examined here.

Keywords: social intellect, factors, determinants, active socially-psychological studying.